

فصلنامه مطالعات سیاسی

سال سیزدهم، شماره ۵۰، زمستان ۱۳۹۹

صفحات: ۸۶-۶۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۴/۱۰؛ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۸/۱۰

مقاله: پژوهشی

طراحی مدل توسعه اجتماعی متأثر از سرمایه اجتماعی کلان شهر اراک با تأکید بر نظریه پاتنام

سید ابراهیم حسینی* / فرزاد نوابخش** / فرانک سیدی***

چکیده

این مطالعه با هدف «طراحی مدل توسعه اجتماعی متأثر از سرمایه اجتماعی کلان شهر اراک» انجام گرفت. روش تحقیق، کیفی مبتنی بر رویکرد داده بنیاد بوده است. جامعه آماری را شهروندان ساکن اراک در سال ۱۳۹۸ دارای حداقل سن ۲۵، حداقل سابقه سکونت ۵ سال و حداقل مدرک تحصیلی کارشناسی تشکیل داد. نمونه آماری را گروه ۲۵ نفری تشکیل داد که مصاحبه با آن‌ها تا دست یابی به داده‌های در سطح اشباع ادامه یافت. روش تحلیل داده‌ها پیروی از تحقیق کیفی کریپندورف بود که در آن مراحل هشتگانه تشخیص واحد داده، کدگذاری، استخراج، تقلیل، طبقه‌بندی، تفسیر، تحلیل و استنباط بصورت متوالی طی گردید تا به الگوریتم مدل مفهومی دست یافت. یافته‌های این مطالعه نشان داد مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی تجربه شده در جامعه شهر اراک عبارتند از: اعتماد، مشارکت، انسجام، آگاهی و مشارکت. همچنین مهم‌ترین مؤلفه‌های تجربه شده توسعه اجتماعی به ترتیب بیشترین اهمیت و نمود اجتماعی تجربه شده عبارتند از: امنیت اجتماعی، وفاق اجتماعی، اخلاق توسعه و کیفیت زندگی. ضمن اینکه هر یک از این مؤلفه‌ها خود شامل سه تا پنج مقوله فرعی بود که مورد شناسایی قرار گرفتند و در مدل تحقیق جانمایی گردیدند. در نهایت مدل توسعه اجتماعی مبتنی بر سرمایه اجتماعی تجربه شده در شهر اراک طراحی و ارائه گردید.

کلیدواژه‌ها: توسعه اجتماعی؛ سرمایه اجتماعی؛ کیفیت زندگی؛ وفاق اجتماعی؛ امنیت اجتماعی.

* دانشجوی دکترای تخصصی رشته جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشکده علوم انسانی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران. seyedebrahimh1@gmail.com

** دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران (نویسنده مسؤول). f.navabakhsh@iau-arak.ac.ir

*** استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران. f.saidy@iau-arak.ac.ir

۱. بیان مسأله

در سال‌های اخیر، مفهوم سرمایه اجتماعی، یکی از رایج‌ترین واژه‌هایی است که از علوم اجتماعی وارد ادبیات حوزه‌های دیگر علمی و حتی زبان عمومی شده است. با اینهمه هر چند «سرمایه‌ی اجتماعی» واژه و اصطلاحی نو و جدید است، اما معنا و مفهوم مستتر در آن جدید نیست و به آرای پیشکسوتان جامعه‌شناسی مانند امیل دورکیم، کارل مارکس و گئورک زمیل برمی‌گردد. به نظر امیل دورکیم در شرایطی که انسجام اجتماعی کاهش یابد و سنت‌ها و هنجارهای جامعه، فرد را در رفتار اجتماعی‌اش راهنمایی نکنند، فرد دچار بی‌هنجاری (آنومی) می‌شود و بسیاری از رفتارهای ناهنجار، از جمله خودکشی، افزایش می‌یابد (ساروخانی و امامی، ۱۳۸۵: ۴۲). کارل مارکس در بحث معروف خود درباره‌ی «از خود بیگانگی» آثار منفی و مخرب تقسیم فزاینده‌ی کار بر روی انسان‌ها را مطرح نموده و گئورک زمیل ادعا می‌کرد که شهرنشینی با به وجود آوردن عقلانیت ابزاری تحریک شدید عصبی، باعث پیدایش دلزدگی در روابط اجتماعی و همچنین بی‌تفاوتی انسان‌ها نسبت به یکدیگر می‌شود (لرنی، ۱۳۸۴: ۴۹). زمیل حتی در مقاله‌ی معروف «بیگانه» خود ارتباط و تعامل با انسان‌ها را به عنوانی سرمایه انسانی مد نظر قرار داده است (کوزر و روزنبرگ، ۱۳۸۷: ۵۳۲-۵۲۷). با وجود این تبار مفهومی، هانیفان نخستین نویسنده‌ی است که از اصطلاح «سرمایه اجتماعی» استفاده کرده است (پوتنام، ۲۰۰۰). این مفهوم سپس توسط جین جاکوب، گلن لوری و ایوان الیت به کار گرفته شده است (راپاسینگا و همکاران، ۲۰۰۶؛ پوزنر و همکاران، ۲۰۱۵). اما نظریه سرمایه اجتماعی عملاً با نظریه‌های بورديو، کلمن و پوتنام تکامل پیدا نموده است (حسن و همکاران، ۲۰۱۶). با وجود تنوع تعاریف سرمایه اجتماعی، «انجام فعالیت داوطلبانه» و «اعتماد اجتماعی» دو بعد اصلی تشکیل دهنده آن تلقی می‌شوند. به این معنا جوامعی که افراد آن فعالیت‌های داوطلبانه زیادی دارند و اعتماد بین افراد و اعتماد افراد به نهادهای اجتماعی بالا است، از سرمایه اجتماعی بالایی برخوردار هستند. یکی از این ابعاد به ذهنیت افراد مربوط می‌شود و بعد دیگر به عینیت و در عملکرد افراد بازتاب می‌یابد. از این منظر جوامعی که از اعتماد اجتماعی بالایی برخوردار شوند، فعالیت‌های داوطلبانه در آن‌ها بیشتر نمود خواهد یافت که در توسعه اجتماعی خود را نشان می‌دهد.

سرمایه اجتماعی را می‌توان با مفهوم توسعه اجتماعی شهر پیوند زد. توسعه بر آورده شدن نیازهای حیاتی و اجتماعی مشترک انسانها همچون آزادی، امنیت، برابری، عدالت، انسجام، فقرزدایی، اشتغال، گذران سالم اوقات فراغت دلالت دارد (کلانتری و گنجی، ۱۳۸۴).

تأمین این نیازها علاوه بر عزم نهادهای دولتی نیازمند عزم خود مردم نیز می باشد. این عزم را می توان در کلیدواژه سرمایه اجتماعی خلاصه نمود.

در مطالعات انجام یافته پیشین تأثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه اجتماعی به روش کمی و بر مبنای نظریه های اندیشمندان جامعه شناسی مورد بررسی قرار گرفته است؛ اما در این پژوهش به جای طراحی مدل از دل نظریه های جامعه شناسی، مدلی بر اساس تحلیل مصاحبه با تعدادی از شهروندان طراحی شده است. این مدل طراحی شده سپس با نظریه پوتنام مورد تطبیق قرار گرفته است تا میزان مطابقت آن ها مورد ارزیابی قرار گیرد.

اهمیت طراحی این مدل در آن است که تغییر و تحولات انجام گرفته در شهر و در این مطالعه، شهر اراک به ویژه توسعه اجتماعی آن، ریشه در میزان سرمایه اجتماعی شهروندان آن دارد. شهر اراک به عنوان قطب صنعتی و به تعبیری پایتخت صنعتی کشور، با گسترش کالبد شهری، شدت یافتن مهاجرت، حاشیه نشینی، آلودگی های زیست محیطی، احداث کارخانجات و صنایع مادر، و تراکم جمعیت، کیفیت زندگی و روابط اجتماعی ساکنان خود را دگرگون ساخته است. همچنین این شهر با داشتن رتبه اول در تعدد و تراکم صنعتی، رتبه دوم به لحاظ وجود صنایع مادر در کشور، رتبه پنجم به لحاظ درجه رشد و توسعه اقتصادی و رتبه نهم به لحاظ شاخص های فرهنگی و اجتماعی روند توسعه نامتوازنی را تجربه کرده است (کلانتری و گنجی، ۱۳۸۴).

تغییرات مختلفی که در طول توسعه اقتصادی در ساختار بافت کالبدی شهری اراک صورت گرفته است در تعاملات و ارتباطات اجتماعی گروه های انسانی نیز متبلور شده است (توسلی، ۱۳۸۱: ۳۴-۳۱). با توجه به اهمیت این تعاملات و ارتباطات اجتماعی در توسعه اجتماعی، لازم است این تغییرات در طراحی های مدل شهری مورد تدقیق قرار گیرد؛ چراکه طراحی مدل های توسعه بدون توجه به تغییرات تعاملات اجتماعی در ابعاد ذهنی و عینی عقیم خواهد ماند. بر این مبنای، طراحی مدلی برای توسعه اجتماعی شهر اراک که تحت تأثیر سرمایه اجتماعی قرار بگیرد می تواند در سیاست گذاری های شهری آن بسیار موثر واقع شود. از طرف دیگر این مدل طراحی شده این قابلیت را دارد که در پژوهش های کمی مورد سنجش و آزمون آماری قرار گیرد. در این میان، نظریه پوتنام برای ارزیابی مدل از آن جهت انتخاب شده است که پوتنام بیشتر بر تأثیر سرمایه اجتماعی در سطح کلان تأکید نموده است. اینک سرمایه اجتماعی چه تاثیری بر نهادهای دموکراتیک و در نهایت بر توسعه اجتماعی دارد. پوتنام سرمایه اجتماعی را

به عنوان انباشته ای در درازمدت، کالایی عمومی و جمعی تلقی می کند. از دیدگاه او مناطق دارای سرمایه اجتماعی زیاد دارای اجتماع مدنی زنده و پرشور هستند و در نتیجه اقتصاد پررونق داشته و نهادهای سیاسی فعال دارند، ولی مناطق دارای سرمایه اجتماعی اندک هم در عرصه اجتماع و هم در عرصه اقتصاد و سیاست دچار مشکل هستند (پوتنام، ۱۹۹۳). این رویکرد به سرمایه اجتماعی با سیاستگذاری شهری تطابق بیشتری دارد تا رویکردهایی مانند بورديو که سرمایه اجتماعی را کالایی فردی تلقی می کنند.

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. پژوهش های داخلی

- نتایج پژوهش اصلانی (۱۳۹۷) با عنوان «سنجش شاخص های سرمایه اجتماعی در محلات بافت تاریخی شهر یزد» نشان می دهد هر چه کیفیت شاخص های مشارکت در جامعه ی محلی، پیوندهای اجتماعی، احساس اعتماد و احساس امنیت در محله افزایش یافته، میزان سرمایه اجتماعی آن نیز افزایش یافته است.

- نتایج پژوهش فلاحی و دیگران (۱۳۹۷) با عنوان «بررسی میزان روایی و پایایی ابزار سنجش کیفیت توسعه اجتماعی در شهر تهران» بر اساس تکنیک تحلیل عاملی در بررسی داده ها نشان داد شاخص های امنیت اجتماعی، وفاق اجتماعی، کیفیت زندگی و اخلاق توسعه اجتماعی بیش از ۷۰ درصد واریانس متغیر توسعه اجتماعی را تبیین می کنند.

- تحلیل رگرسیون در پژوهش میدانی ولی بیگی و دیگران (۱۳۹۶) با عنوان «مؤلفه های مؤثر سرمایه اجتماعی بر احساس امنیت در فضاهای شهری قزوین» نشان داد مؤلفه های انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی بر احساس امنیت در فضاهای شهری تأثیر داشته اند؛ اما مؤلفه های آگاهی اجتماعی و روابط اجتماعی تأثیر معنی داری نداشته است.

- نتایج پژوهش شهبازی و مبارکی (۱۳۹۵) با عنوان «وضعیت شاخص های توسعه اجتماعی در استان مرکزی» نشان داد دو شاخص وفاق اجتماعی و اخلاق توسعه اجتماعی در این استان در سطح زیر متوسط و دو شاخص کیفیت زندگی و امنیت اجتماعی در سطح بالای متوسط ارزیابی گردیدند.

- نتایج پژوهش خوش فر و میرزاخانی (۱۳۹۵) با عنوان «بررسی رابطه بین شاخص های سرمایه اجتماعی با سطح توسعه یافتگی استان گلستان در سال های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰» به روش اسنادی نشان داد با افزایش سطح توسعه اجتماعی میزان سرمایه اجتماعی افزایش می یابد.

- نتایج پژوهش اسنادی مرصوصی و دیگران (۱۳۹۴) با عنوان «کیفیت زندگی فرهنگی و اجتماعی در شهرهای ایران» نشان می دهد در سال ۱۳۸۵ کیفیت زندگی و فرهنگ اجتماعی در شهرهای مورد بررسی متفاوت بوده است. از عوامل اثرگذار در این تفاوت می توان به عواملی چون محیط پیرامونی، اقتصاد سیاسی، دولت، شهرنشینی و جبرگرایی محیطی اشاره نمود. شهر اراک از نظر شاخص مرکب کیفیت زندگی در طبقه متوسط قرار داشته است.

- نتایج پژوهش یارمحمد توسکی (۱۳۹۳) با عنوان «تحلیل جامعه شناختی از توسعه شهری اراک» با مطالعه ای اسنادی به روش کیفی فراتحلیل نشان داد عامل همبستگی اجتماعی در توسعه شهری اراک تأثیر داشته است. در عین حال فرایند توسعه شهری روندی متوازن نداشته، در نتیجه همبستگی اجتماعی را نیز کاهش داده است.

- نتایج پژوهش تطبیقی فاضلی و دیگران (۱۳۹۲) با عنوان «توسعه اجتماعی، شاخص ها و جایگاه ایران در جهان» نشان داد اگرچه برخی شاخص ها در ایران وضعیت بالای متوسط داشته است، ولی در مجموع جایگاه توسعه اجتماعی ایران از وضعیت چندان مناسبی برخوردار نبوده است.

- نتایج پژوهش بابایی فرد (۱۳۸۹) با عنوان «توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران» به روش مطالعه ای اسنادی نشان داد توسعه فرهنگی در ایران با موانع متعدد از جمله بحران هویت، فقدان تکثرگرایی، فقدان روحیه ی جمعی، تأکید بر فردگرایی مورد توجه بوده است.

۲-۲ پژوهش های خارجی

- نتایج پژوهش کیفی- اسنادی آدامتی (۲۰۱۸) با عنوان «سرمایه اجتماعی پیوند گم شده در روند توسعه اجتماعی آفریقا» در مصاحبه با تعداد ۴۰ نفر از نخبگان اجتماعی نشان داد با اشاعه مشارکت اجتماعی اخلاق توسعه اجتماعی افزایش یافته است. همچنین در دوره افزایش انسجام اجتماعی، وفاق اجتماعی نیز توسعه یافته است. به عبارت دیگر بین هر یک از مؤلفه های سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی پیوند وجود داشته است.

- نتایج پژوهش اسنادی سوکدیو (۲۰۱۸) با عنوان «ارزیابی چارچوب سرمایه اجتماعی و بررسی ویژگی های آن» نشان داد که مشارکت در جامعه ی مدنی علاوه بر این که از کارکردهای

سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود، در یک پیوند در هم تنیده با سایر مؤلفه‌های اعتماد، انسجام و آگاهی اجتماعی رابطه دارد. بنابراین به هر میزان که زمینه‌های تقویت سرمایه اجتماعی فراهم آمده است، جامعه شاهد انواع توسعه از جمله توسعه اجتماعی نیز بوده است.

- نتایج پژوهش گلدربلوم (۲۰۱۸) با عنوان «محدودیت‌های انتقال سرمایه اجتماعی با تأکید بر قدرت و زمینه‌ی اجتماعی» نشان داد سرمایه اجتماعی از مزایایی چون تقویت پیوندهای اجتماعی، معاملات مؤثر، همکاری مداوم و ارتقای توان رقابت برخوردار است. همچنین برای کاهش دادن مشکلات اجتماعی، پیدایش شبکه‌های اجتماعی تأثیر بسزایی دارد. در هر جامعه‌ای که زمینه‌های تقویت سرمایه اجتماعی فراهم آمده است، شاهد ارتقای شاخص‌های توسعه اجتماعی بوده‌اند.

- نتایج پژوهش ریپون (۲۰۱۸) با عنوان «بینش سرمایه اجتماعی تنظیم کننده‌ی سلامتی مورد نیاز در جامعه مالوی» نشان داد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مانند انسجام اجتماعی، روابط اجتماعی، حمایت اجتماعی و اعتماد اجتماعی عاملی تعیین کننده در توسعه اجتماعی شناخته شدند.

- نتایج پژوهش اسنادی یاماگوشی (۲۰۱۷) با عنوان «تأثیرات سرمایه اجتماعی در حادثه‌ی فاجعه بار زلزله‌ی ۲۰۱۱ ژاپن» نشان داد وجود سرمایه اجتماعی در جامعه و بهره‌برداری به هنگام و بهینه از آن موجبات احیاء توسعه‌ی اجتماعی را در ژاپن فراهم آورد.

- نتایج پژوهش اسنادی لیو (۲۰۱۷) با عنوان «سرمایه اجتماعی و نابرابری درآمد مسابقه‌ی ایالات متحده» با استفاده از تحلیل ثانویه نشان داد در دوره مورد بررسی (۱۹۷۰) جامعه آمریکا شاهد رشد ثروت بوده است. دو عامل نابرابری درآمد و تنوع نژادی در این تولید ثروت نقش دارد و در عین حال به اشتراک گذاشتن ثروت و سرمایه اجتماعی تسهیل کننده‌ی توسعه اجتماعی و رشد اقتصادی بوده است.

- نتایج پژوهش اسنادی دود (۲۰۱۶) با عنوان «توسعه تئوری سرمایه اجتماعی برای روابط عمومی سازمانی» نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی مزیت آفرین بوده، به طوری که می‌تواند موجبات تحقق اهداف سازمانی و تحقق مسئولیت اجتماعی سازمان را فراهم آورند.

- نتایج پژوهش کیفی فریک (۲۰۱۵) با عنوان «سرمایه اجتماعی منبع اعتماد در جامعه» نشان می‌دهد انسجام اجتماعی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است که در امنیت مالی و شغلی افراد جامعه تأثیر مثبت دارد.

- نتایج پژوهش کیفی گانون و روبرتز (۲۰۱۴) با عنوان «ماهیت چندبعدی سرمایه اجتماعی» نشان داد بین سرمایه اجتماعی و شاخص‌های سلامت، رفاه و کیفیت زندگی سالمندان در اروپا رابطه وجود داشته است.

۳. پشتوانه نظری

با توجه به اینکه این پژوهش بر دو مفهوم کلیدی سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی تاکید دارد در دو بخش نظریه‌های مربوطه مورد بحث قرار گرفته است:

الف) سرمایه اجتماعی: درباره سرمایه اجتماعی نظریه‌های مختلفی وجود دارد. اما در این پژوهش نظریه پوتنام به عنوان نظریه محوری انتخاب شده است. این انتخاب دلایل چندی داشته است. نخست آنکه نام رابرت پوتنام، استاد علوم سیاسی دانشگاه هاروارد بیش از همه با مفهوم سرمایه اجتماعی پیوند خورده است؛ زیرا او با موفقیت توانست این مفهوم را از حلقه علمی و دانشگاهی خارج کرده و وارد عرصه رسانه‌های جمعی نماید. دوم آنکه پوتنام بیشتر بر تاثیر سرمایه اجتماعی در سطح ملی علاقه مند می‌باشد. اینکه سرمایه اجتماعی چه تاثیری بر نهادهای دموکراتیک و در نهایت بر توسعه اقتصادی دارد. تعریف پوتنام از سرمایه اجتماعی مستقیماً تحت تاثیر کلمن می‌باشد. پوتنام در تعریف سرمایه اجتماعی می‌نویسد: «اعتماد هنجارها و شبکه‌هایی که همکاری و تعاون را برای نیل به منافع متقابل آسان می‌سازند». تفاوت عمده بین پوتنام با کلمن و بورديو در این است که پوتنام این مفهوم را فراتر از سطح فردی و در سطح ملی به کار گرفته است. به اعتقاد پوتنام شبکه‌های مشارکت مدنی (نظیر انجمن‌های شکل گرفته در نظام همسایگی تعاونی‌ها باشگاه‌های ورزشی و نظیر آن‌ها) از اشکال سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. این شبکه‌ها، هنجار کنش و واکنش متقابل را در جامعه تقویت می‌کنند.

یکی از بحث‌های اساسی که چند دهه اخیر وجود داشته این است که نهادها از یک سو و هنجارهای اجتماعی و فعالیت‌های فرهنگی از سوی دیگر چقدر برای تحقق یا ثبات رژیم‌های دموکراتیک سیاسی اهمیت دارند. این بحث در شکل جدید خود در دهه ۱۹۶۰ مجدداً پدیدار گشت، زمانی که طرفداران تندرو نهادها (مثل ساموئل هانتینگتون) با طرفداران تندرو فرهنگ مدنی (مثل آلموند و وربا) روبروی هم قرار گرفتند. پوتنام از جمله متفکران سیاسی است که با گروه مکتب فرهنگ مدنی بیشتر موافق است. پوتنام بسیار تحت تاثیر الکسی دو توکویل قرار

قرارداد. او در تحقیق تجربی خود در ایتالیا ادعا می‌کند که علت تفاوت عملکرد نهادهای سیاسی و اقتصادی در نواحی مختلف ایتالیا ناشی از تفاوت آن‌ها در زمینه میزان اجتماع مدنی است. به اعتقاد پوتنام تفاوت در سرمایه اجتماعی علت اصلی ایجاد تفاوت بین مناطق مختلف در زمینه اجتماع مدنی است. به عبارت دیگر مناطق دارای سرمایه اجتماعی زیاد دارای اجتماع مدنی زنده و پرشور هستند و در نتیجه اقتصاد پررونق داشته و نهادهای سیاسی فعال دارند، ولی مناطق دارای سرمایه اجتماعی اندک هم در عرصه اجتماع و هم در عرصه اقتصاد و سیاست دچار مشکل هستند (پوتنام، ۱۹۹۳).

این تأیید همان جمله معروف و ربا است که «هم ظرفیت و هم انگیزه مشارکت فرد در سیاست ریشه در نهادهایی دارد که اساساً غیر سیاسی هستند، نهادهایی که فرد در طول حیات خود با آن‌ها در ارتباط است». خلاصه این که رابرت پوتنام به مدت ۲۵ سال به مطالعه دموکراسی در ایتالیا پرداخت و دریافت که مناطقی از ایتالیا که دارای سرمایه اجتماعی بالایی هستند توسعه اقتصادی بیشتری نیز دارند و دولت محلی آن‌ها بیشتر در مقابل مردم پاسخگو است. به هر صورت دموکراسی نیاز به سرمایه اجتماعی دارد و بدون سرمایه اجتماعی درخت دموکراسی خشک می‌شود یا اصلاً ریشه نمی‌دواند. پوتنام در تحقیق خود به این نتیجه رسید که وجود روابط افقی در مناطق شمالی ایتالیا (یعنی مشارکت گسترده در فعالیت‌های گروهی اعتماد اجتماعی و همکاری) سبب پیدایش دموکراسی بیشتر و توسعه اقتصادی بیشتر شده است. در حالی که وجود روابط عمودی در مناطق جنوبی ایتالیا (یعنی تمرکز قدرت در میان زمینداران مشارکت اجتماعی اندک مردم و تخصیص فردگرایانه فرصت‌ها) منجر به نابرابری اجتماعی شده است. پوتنام ریشه‌های این وضعیت را در گذشته دور دنبال کرده و به این نتیجه رسیده که نمی‌شود گفت که جوامع ثروتمند هستند، مدنی می‌شوند، بلکه، برعکس چون مدنی هستند، ثروتمند می‌شوند.

به طور کلی نظریه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی را بر اساس نظریه پوتنام می‌توان به دو گروه عمده تقسیم نمود:

الف) گروه اول به تبعیت از پوتنام (۱۹۹۳)، سرمایه اجتماعی پدیده‌ای فرهنگی تعریف می‌شود که نشان دهنده میزان اهمیت و توجه اعضای جامعه نسبت به امور مدنی بوده و بیانگر وجود هنجارهای اجتماعی مروج کنش جمعی و میزان اعتماد به نهادهای عمومی می‌باشد. تحقیق

پوتنام در ایتالیا نشان داد که سرمایه اجتماعی در درازمدت انباشته می‌شود. در این معنا سرمایه اجتماعی ویژگی‌های یک کالای عمومی و جمعی را دارد.

ب) در گروه دوم برخلاف تعریف پوتنام و به تبعیت از دیدگاه بورديو سرمایه اجتماعی نوعی سرمایه‌گذاری افراد در شبکه‌های اجتماعی تلقی می‌شود. در این معنا سرمایه اجتماعی یک کالای خصوصی و شخصی می‌باشد که می‌تواند به سرمایه فرهنگی تبدیل شده و بیانگر پایگاه اجتماعی فرد باشد. لذا اندوخته سرمایه اجتماعی فرد بیانگر قدرت او در جامعه می‌باشد. کلمن نیز به همین سیاق بر مزایای سرمایه اجتماعی برای فرد یا برای شبکه افراد تاکید دارد. به اعتقاد کلمن هنجار کنش و واکنش متقابل بر سرمایه اجتماعی حاکمیت دارد و سرمایه اجتماعی می‌تواند از طریق تسهیل کنش جمعی اثرات مثبت اقتصادی در سطح ملی داشته باشد. بدین سان از نظر کلمن، سرمایه اجتماعی در حد واسط بین کالای شخصی و کالای عمومی قرار دارد. برخی از محققان، دیدگاه بورديو و کلمن را در مورد سرمایه اجتماعی در یک ردیف قرار می‌دهند؛ زیرا هر دوی آن‌ها بر اندیشه کنش و واکنش متقابل در روابط اجتماعی و اقتصادی تاکید دارند.

جیمز کلمن تعریفی کارکردی از سرمایه اجتماعی ارائه نموده است. بر این اساس، سرمایه اجتماعی شی واحدی نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می‌کنند (کلمن، ۱۹۸۸: ۱۲۰-۹۵). کلمن باور دارد که در سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی، روابطی با ظرفیت قابل پیش‌بینی هستند و می‌توانند ارزشی را تولید کنند. برخلاف سرمایه انسانی و دارایی‌های سنتی، سرمایه اجتماعی منحصراً نتیجه روابط اجتماعی معنی‌داری است که افراد در طول زمان بر روی آن سرمایه‌گذاری می‌کنند (آکوا، ۲۰۰۷).

جامعه‌شناسان و اندیشمندان اجتماعی بعدها، در تمایز انواع سرمایه از سرمایه اجتماعی نیز سخن رانده‌اند. بورديو در تمایز سرمایه اجتماعی از اقتصادی، فرهنگی، و نمادین معتقد است سرمایه اجتماعی مجموع منابع فیزیکی یا غیرفیزیکی در دسترس فرد یا گروهی است که دارای شبکه نسبتاً "بادوامی از ارتباطات نهادینه شده هستند (بورديو، ۱۹۸۳: ۲۵۹-۲۴۱).

سرمایه اجتماعی مجموعه ویژگی‌های محیطی و روابط اجتماعی است که می‌تواند با تسهیل همکاری و هماهنگی میان افراد، موجب دستیابی به اهداف و منافع مشترک شود. بر

اساس پژوهش های پیشین، سرمایه اجتماعی با ایجاد اعتماد و توسعه روابط اجتماعی میان افراد و سازمان ها، وضعیت اقتصادی در سطح خرد و کلان را بهبود می دهد (اونیکس و بولن، ۲۰۰۰).

در مجموع می توان گفت که سرمایه اجتماعی عبارت است از تأثیر اقتصادی حاصل از تسهیلاتی که شبکه های اعتماد و مؤلفه های فرهنگی در یک سیستم اجتماعی را به وجود می آورند. شبکه های اعتماد علاوه بر کاهش هزینه های مدیریتی، موجب می شوند که زمان و سرمایه بیشتری اختصاص به فعالیت های اصلی پیدا کند و علاوه بر آن موجب انتقال دانش اعضای گروه ها به یکدیگر می شود و جریان مناسبی را از یادگیری و دانش در بین آن ها فراهم میسازد و این امر نیز می تواند در کاهش هزینه های مدیریتی و توسعه اجتماعی و سازمانی بسیار مؤثر باشد (گایسو و همکاران، ۲۰۰۴).

تئوری سرمایه اجتماعی بر این منطق استوار است که افراد می توانند با اعتماد به یکدیگر و شکلهای همکاریها و اقدامات جمعی سودمند، به هم افزایی و منافع جمعی دست یابند. این اعتماد و همکاری های سودمند در بستری از نقش ها، رویه ها و روابط یا تحت تأثیر مجموعه ای از هنجارها، ارزش ها، فرهنگ، تمایل ها و باورها شکل می گیرد. بر این اساس، تئوری سرمایه اجتماعی را می توان به ترتیب به دو جریان اصلی سرمایه اجتماعی شناختی و سرمایه اجتماعی ساختاری دسته بندی کرد (داسگوپتا و سراگلدین، ۱۹۹۹).

سرمایه اجتماعی شناختی به محرک های ذهنی سرمایه اجتماعی همچون فرهنگ، باورها، هنجارها، ارزش ها، تمایل ها و اعتقادهایی توجه دارد که به شکل گیری همکاری های سودمند و منافع جمعی می انجامند. از سوی دیگر، سرمایه اجتماعی ساختاری، گویای گونه های مختلف سازمان اجتماعی مانند نقش ها، ضابطه ها، رابطه ها و رویه هاست که به همکاری های سودمند و هم افزایی ها و منافع جمعی منتج می شوند (داسگوپتا و سراگلدین، ۱۹۹۹؛ اونیکس و بولن، ۲۰۰۰).

ب) توسعه اجتماعی: هرچند توسعه اجتماعی به عنوان مفهومی جدید، برای اولین بار در سال ۱۹۹۵ در کنفرانس توسعه اجتماعی کپنهاک دانمارک مطرح شده است (پیران، ۱۳۸۴)، اما مفهوم روشنی از آن در دست نیست و مفاهیم و دیدگاه های گوناگونی درباره آن وجود دارد. با وجود رویکردهای متفاوت، تحقق رفاه و امنیت هدف اصلی آنهاست. نظریه های توسعه را به دو دیدگاه عمده ی رفاه گرا و مارکسیستی می توان دسته بندی نمود. نظریه پردازان مارکسیستی

مانند دونگ کیم، در بحث توسعه اجتماعی بر ارزش های برابری اجتماعی تأکید می کنند؛ اما نظریه پردازان رفاه گرا مانند پایوا، مفهوم توسعه اجتماعی را در حرکت به سوی کیفیت بهتر زندگی می دانند (ناطق پور، ۱۳۸۶: ۴۰).

با وجود تنوع رویکردها و نظریه ها می توان فصل مشترکی در آن ها جستجو نمود. بر این اساس توسعه اجتماعی را می توان بیانگر کیفیت سیستم اجتماعی در «نهادسازی و تقسیم مجدد نقشهای اجتماعی» برای حصول به «عدالت اجتماعی» و «یکپارچگی و وفاق اجتماعی» و بالا بردن «سطح کیفیت زندگی» و ارتقای «کیفیت افراد جامعه» و افزایش «ضریب امنیت اجتماعی» دانست (شمعدانی حق، ۱۳۸۰: ۲۵۴). در راهبرد توسعه اجتماعی در خاورمیانه و شمال آفریقا در سال ۲۰۰۲، «توسعه اجتماعی دربرگیرنده بعدی از توسعه تلقی می شود که برکنشها و واکنشهای انسانی، نهادها و روابط اجتماعی تأکید می ورزد و بر آن ها تمرکز می کند» (پیران، ۱۳۸۲: ۱۲۵). توسعه اجتماعی از مفاهیمی است که با چگونگی و شیوه ی زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ دارد و در ابعاد عینی، بیشتر ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت است. توسعه اجتماعی در پی ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی افراد یک جامعه است که برای تحقق چنین بهبودی در پی تغییر در الگوهای دست و پاگیر و زاید رفتاری، شناختن و روی آوردن به یک نگرش، آرمان و اعتقاد مطلوبتر است که بتواند پاسخگوی مشکلات اجتماعی باشد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۸: ۴۷). تعریف دیگری از بانک جهانی، توسعه اجتماعی را فرایند ایجاد دگرگونی های بنیادی در ساختارها و روابط اجتماعی با انگیزه تحقق اهدافی همچون ادغام اجتماعی، انسجام اجتماعی و پاسخگو کردن کارگزاران، امکانات و سازمان های صاحب قدرت می داند (کلانتری و دیگران، ۱۳۹۳: ۵).

۴. روش شناسی

این مطالعه به روش کیفی مبتنی بر رویکرد داده بنیاد به روش مصاحبه نیمه ساختاریافته انجام گرفته است. مخاطبان این ابزار شهروندان مقیم کلان شهر اراک در سال ۱۳۹۸ بوده اند که در رده سنی ۲۵ سال به بالا حداقل مدرک تحصیلی کارشناسی و حداقل سابقه سکونت ۵ سال برخوردار بوده اند. این شرایط موجب گردید تا پاسخگویان تجربه و صلاحیت پاسخگویی به مصاحبه ها را داشته باشند. در این مصاحبه شهروندان تجارب زیسته خود در دو دهه

گذشته را در مورد توسعه اجتماعی و سرمایه اجتماعی بیان نمودند. مقوله ها به تدریج کدگذاری و استخراج شد و در مصاحبه به تعداد ۲۵ نفر به حد اشباع نظری رسید. داده های حاصل از اجرای مصاحبه ها بر اساس گام های هشتگانه مدل تحقیق کیفی کریپندورف، شامل: شناسایی داده ها، کدگذاری، استخراج، پالایش یا تقلیل، طبقه بندی، تفسیر و تحلیل استنباط تجزیه و تحلیل شدند. حاصل این روند کیفی، دست یابی به ایده های شهروندان، مقوله ها و متغیرهای مورد تأکید آن ها بود که در نهایت مورد پردازش و طراحی الگوریتم مدل مفهومی واقع شد.

۵. یافته ها

ساختار اصلی سوالات مصاحبه ها بر محورهای اصلی کیفیت زندگی، وفاق اجتماعی، امنیت اجتماعی، اخلاق توسعه اجتماعی قرار داشت. بر این اساس در ارائه یافته ابتدا به تجارب زیسته ی شهروندان در مورد مؤلفه های توسعه اجتماعی پرداخته شده و سپس به تجارب زیسته آن ها در مورد سرمایه اجتماعی مبادرت شده است.

اظهارات شهروندان نشان می دهد که وضعیت کیفیت زندگی در کلان شهر اراک از نظر دسترسی به خدمات شهری مطلوب بوده ولی از نظر سلامت روانی و سلامت جسمانی وضعیت تهدیدکننده داشته است. در عین حال رضایت مردم از کیفیت زندگی متوسط و بالای متوسط بوده است.

جدول ۱. ارزیابی شهروندان از وضعیت کیفیت زندگی در شهر اراک

ردیف	ایده یا اظهارنظر شهروندان	تعداد تأکید	مقوله استخراجی
۱	شاخص کیفیت زندگی را باید از میزان سلامت جسمانی مردم جستجو نمود. در سال های اخیر این سلامتی تهدید شده است.	۲	سلامت جسمانی
۲	سلامت روانی شهروندان به دلایل صنعتی شدن، گسترش حاشیه نشینی، پیدایش آسیب های زیست محیطی رو به کاهش داشته است.	۳	سلامت روانی
۳	در سال های اخیر در کلان شهر اراک دسترسی به خدمات شهری گسترش یافته و ر و به فزونی داشته است.	۲	دسترسی
۴	مهمترین شاخص دسترسی به خدمات شهری در دو دهه اخیر استقرار خودپردازها، پایانه های پرداخت بوده است.	۴	دسترسی

طراحی مدل توسعه اجتماعی متأثر از سرمایه اجتماعی ...

دسترسی	۳	تأسیس ورزشگاه‌ها، استخرها و باشگاه‌های ورزشی در بخش‌های خصوصی و دولتی از مصادیق توسعه به شمار می‌رود.	۵
تهدید سلامت	۴	کیفیت زندگی از آن جهت که آلودگی هوا، آلاینده های زیست‌محیطی گسترش یافته مورد تهدید قرار گرفته است.	۶
بهبود سلامت	۳	توسعه کمی و کیفی پارک‌های محلی و بوستان‌های شهری دسترسی به تفرج‌گاه‌ها را افزایش داده، کیفیت زندگی را بهبود بخشیده است.	۷
رضایت	۲	اگر مفهوم کیفیت زندگی با شاخص‌های جهانی آن مقایسه شود باید گفت ما در ادراک کیفیت زندگی نداشته‌ایم.	۸
تهدید سلامت	۲	گسترش بیماری‌ها، معلولیت‌ها، تصادفات نشان می‌دهد که سلامت جسمانی و روانی مردم تهدید می‌شود.	۹
رضایت	۳	احداث سکونت‌گاه‌های جدید و از دست رفتن فضاهای سبز قدیمی حاشیه شهر کیفیت زندگی را کاهش داده است.	۱۰

جدول ۲. ارزیابی شهروندان از وضعیت وفاق اجتماعی در شهر اراک

ردیف	ایده یا اظهار نظر شهروندان	تعداد تأکید	مقوله استخراجی
۱	وجود وفاق اجتماعی در جامعه مستلزم داشتن شاخص‌های نمادی از این وفاق است. در اراک چنین شاخصی مشاهده نشده است.	****	نمادی
۲	همکاری اجتماعی دیگر مؤلفه اثرگذار در وفاق اجتماعی محسوب می‌شود. در قدیم اراک چنین همکاری بیشتر وجود داشت.	***	همکاری
۳	در شهری که بنیادهای فرهنگی چون زبان، لباس، موسیقی، آداب و رسوم مشترک باشد، وفاق نیز حاکم است.	****	بنیادی
۴	در جامعه کنونی مشاهده می‌شود تأمین منافع، تضاد منافع و اقتصاد ناسالم مانع از وفاق اجتماعی پایدار شده است.	***	تقابل
۵	مبنای وفاق را ذهنیت مثبت نسبت به تعالی جامعه تشکیل می‌دهد. چنین ذهنیت در ادراک سطحی متوسط داشته است.	***	ذهنی
۶	امروزه وفاق اجتماعی تنها در برخی حرکت‌های سیاسی، مقطعی و موردی مشاهده می‌شود که نماد توسعه اجتماعی پایدار نمی‌باشد.	****	نمادی
۷	اصولاً در مدرنیته سیستم‌های شبکه اجتماعی جایگزین بخشی از مناسبات اجتماعی می‌شود. جامعه اراک نیز از این قاعده مستثنی	***	اجتماعی

		نبوده است.	
۸	**	افتخارات ملی ایران مبنایی برای وفاق اجتماعی محسوب می‌شده است. امروزه با نمادهای ملی‌گرای مقابله می‌شود.	نمادی
۹	**	مشکلات فراوان اقتصادی و روزمرگی‌ها مانع از آن شده است که عموم مردم به وفاق اجتماعی بیاورند.	ذهنی
۱۰	**	وفاق اجتماعی را در روزگار کنونی هنجارهای کمی و اقتصادی تهدید نموده، متعارض آن شده است.	تقابل

مصاحبه‌شوندگان در مورد وفاق اجتماعی اظهاراتی داشته‌اند که نشان می‌دهد جامعه‌ی قدیم اراک بهتر از جامعه‌ی جدید آن وفاق اجتماعی داشته‌اند. همچنین یکپارچگی اجتماعی در محله‌های قدیمی کاملاً مشهود بوده که به تدریج هویت خود را از دست داده است. امروز نمادهایی که نشان دهد وفاق اجتماعی جود دارد مشاهده نمی‌شود. درعین حال پیش نیاز و وفاق اجتماعی را مثبت اندیشی و یا ذهنیت مثبت دانسته‌اند.

جدول ۳. ارزیابی شهروندان از وضعیت امنیت اجتماعی در شهر اراک

ایده یا اظهار نظر شهروندان	تعداد تأکید	مقوله استخراجی
۱ کلان‌شهر اراک همواره از امنیت انتظامی مطلوبی برخوردار بوده، به طوری که همگان احساس امنیت داشته‌اند.	۲	انتظامی
۲ علیرغم گسترش شهرنشینی در کلان شهر اراک امنیت جانی همواره وجود داشته است.	۲	جانی
۳ یکی از نگرانی‌های عمومی در این شهر صنعتی کاهش امنیت شغلی بوده است که با گذشت زمان روبه فزونی داشته است.	۲	شغلی
۴ در شهر اراک نیز مانند سایر شهرها به دلایل گسترش شبکه‌های مجازی، اختلاف نسل‌ها، افزایش بیکاری و غیره امنیت اخلاقی تهدید شده است.	۳	اخلاقی
۵ اقتصاد نابسامانی که البته تبعات جهانی نیز داشته است، موجبات تهدید امنیت مالی در مناسبات اقتصادی را فراهم آورده است.	۲	مالی
۶ تحریم‌های اقتصادی از یک‌طرف و واگذاری‌های کارخانجات به بخش خصوصی از طرف دیگر امنیت شغلی را به مخاطره انداخته است.	۲	شغلی
۷ به دلیل استقرار سیستم‌ها و سازوکارهای امنیتی در کلان شهر اراک	۲	جانی

طراحی مدل توسعه اجتماعی متأثر از سرمایه اجتماعی ...

		وجود امنیت جانی همواره مشهود بوده است.	
۸	۲	هر چه زمان می‌گذرد امنیت اخلاقی شهروندان بیش از گذشته تهدید می‌شود، هر چند که اخلاق بنیادی فردی دارد.	اخلاقی
۹	۳	امنیت انتظامی یکی از زیرشاخه‌های توسعه‌یافتگی است در کلان شهر اراک چنین امنیتی رو به تزاید بوده است.	انتظامی
۱۰	۳	تهدید امنیت مالی به دلایل پیدایش آسیب‌ها، اختلاس‌ها، فرصت‌های جرم و غیره همواره افزایش داشته است.	مالی

مصاحبه‌شوندگان در مورد امنیت اجتماعی به انواع امنیت اشاره داشته‌اند. ضمناً وضعیت امنیت انتظامی را برجسته‌تر از سایر انواع امنیت پنداشته‌اند. امنیت جانی نیز در وضعیتی مطلوب بوده است. ولی سایر امنیت‌های شغلی، اخلاقی و مالی وضعیتی تهدید کننده داشته که همواره با مخاطره مواجه بوده است.

جدول ۴. ارزیابی شهروندان از اخلاق توسعه اجتماعی در شهر اراک

ایده یا اظهار نظر شهروندان	تعداد تأکید	مقوله استخراجی
۱ فرهنگ توسعه از دوران گذشته شهر اراک به صورت های نیکوکاری، وقف و مشارکت‌های عمومی وجود داشته است.	۲	فرهنگ توسعه
۲ گذشته تاریخی اراک نشان می‌دهد این شهر پایگاه مشاهیر، معاریف، علمانی برجسته بوده و به علم‌گرایی اهمیت می‌داده‌اند.	۲	علم‌گرایی
۳ مفهوم حقوق شهروندی در گفتمان های اخیر مطرح گردیده و در بین مردم اشاعه داده شده است. استقرار آن نیاز به زمان دارد.	۳	حقوق شهروندی
۴ کارگزاران دولتی معمولاً نسبت به رعایت حقوق شهروندی بی‌اعتنایی کرده اند. هر چند در سطح کلان به آن دامن زده اند.	۱	حقوق شهروندی
۵ اخلاق توسعه در کلان شهر اراک به موازات سایر شاخص‌های توسعه برجسته نبوده است. می‌توان گفت در سطح متوسطه بوده است.	۱	اخلاق توسعه
۶ در سال‌های اخیر نگرش عمومی نسبت به فرهنگ توسعه افزایش یافته، انتظار عمومی از اشاعه ی چنین فرهنگی تقویت شده است.	۱	فرهنگ توسعه
۷ از نمادهای توسعه‌یافتگی کلان در جامعه کاربرد ابزارهای دیجیتالی در زندگی است در اراک نیز چنین گرایشی وجود داشته است.	۲	علم‌گرایی
۸ حقوق شهروندی مستلزم مطالبه‌گری شهروندان و ایضاً عدالت‌گری حاکمان می‌باشد. چنین رویکردی در اراک ضعیف بوده است.	۱	حقوق شهروندی

فرهنگ توسعه	۲	توسعه اجتماعی زمانی پایدار می‌شود که آگاهی عمومی افزایش یافته و فرهنگ توسعه در جامعه اشاعه یافته باشد..	۹
اخلاق توسعه	۱	اخلاق توسعه اجتماعی در کلان شهر اراک به دلایل گسترش خرده فرهنگ ها، حاشیه نشینی و غیره وضعیت مناسبی نداشته است.	۱۰

شهروندان مصاحبه شونده در مورد اخلاق توسعه اجتماعی به متغیرهای تشکیل دهنده آن اشاره نموده بودند. از نظر آن‌ها علم‌گرایی در میان شهروندان اراک وجود داشته است. فرهنگ توسعه و اخلاق توسعه توسعه در جامعه‌ی قدیم برجسته‌تر و یا مشهودتر از جامعه‌ی جدید اراک بوده است. شاید گسترش شهرک‌ها، پیدایش خرده‌فرهنگ‌ها گسترش حاشیه‌نشینی علت آن بوده است. درعین حال تاریخ اجتماعی اراک نشان می‌دهد اخلاق توسعه اجتماعی به صورت‌های بالقوه و بالفعل قابل رصد بوده است..

به طوری که مشاهده می‌شود مفهوم توسعه اجتماعی از نگاه مصاحبه‌شوندگان در شهر اراک مؤلفه‌های چهارگانه‌ای را پوشش داده است که به ترتیب عبارتند از کیفیت زندگی، وفاق اجتماعی، امنیت اجتماعی و اخلاق توسعه اجتماعی. هر یک از این مقوله‌ها خود زیر مقوله‌های دیگری را شامل می‌شود که جملگی آن‌ها تبیین‌کننده‌ی آن مفهوم و تعریف‌کننده‌ی ماهیت آن به شمار می‌رود. درعین حال مصاحبه‌شوندگان در اظهارات خود علاوه بر این که خواسته و ناخواسته به معرفی این مفاهیم پرداخته‌اند، وضعیت هر یک از این پارامترهای فرهنگی- اجتماعی را در شهر اراک یادآور شده بودند. این مقوله نشان می‌دهد مفاهیم تشکیل دهنده آن با نظریه‌های موجود در مورد توسعه اجتماعی هماهنگی دارد. قابل ذکر است تحلیل محتوای متون مصاحبه‌ها ایجاب می‌نماید که واحد داده‌ها پالایش شوند چنان چه مورد غیرمتعارف یا خارج از مفهوم اصلی وجود دارد، تقلیل داده شود. درعین حال طی کردن مدل تحلیل کیفی کریپندورف پژوهشگر را به گونه‌ای هدایت نمود که پس از استخراج مفاهیم واحد داده‌های طبقه‌بندی شده و چینش آن‌ها در کنار یکدیگر به مدل مربوطه دست یابد. مصاحبه‌شوندگان که از گذشته‌ی تاریخ اجتماعی کلان شهر اراک مطلع بوده‌اند، نسبت به انعکاس وضعیت پارامترهای تشکیل دهنده‌ی توسعه اجتماعی اقدام نموده که می‌تواند در زمره‌ی یافته‌های تحقیق به شمار آید.

طراحی مدل توسعه اجتماعی متأثر از سرمایه اجتماعی ...

از نظر شهروندان مقیم کلان شهر اراک، شاکله اصلی سرمایه اجتماعی را از دوران گذشته تاکنون چهار متغیر مشارکت، اعتماد، انسجام، روابط اجتماعی و آگاهی اجتماعی تشکیل می داده است. هر چند بروز و ظهور این موارد همواره با فراز و نشیب و شدت و ضعف همراه بوده است. دلیل این نوسانات عوامل اجتماعی، سیاسی، ملی و حتی جهانی بوده است. ولی آنچه مهم است، اینکه این موارد در قالب سرمایه اجتماعی همیشه تعیین کننده بوده در پیشرفت و تعالی توسعه نقش داشته اند.

جدول ۵. بیشترین گرایش شهروندان در مورد مفهوم سرمایه اجتماعی

ردیف	ایده و اظهار نظر	تعداد تأکید	مقوله استخراجی
۱	در کلان شهر اراک شاهد همکاری مردم در امور مدنی، عمرانی، سیاسی و امداد اجتماعی بوده ایم.	۳	مشارکت اجتماعی
۲	روند مشارکت شهروندان در امور اجتماعی و سیاسی در سه دهه گذشته قابل مشاهده بوده است	۲	مشارکت اجتماعی
۳	اعتماد عمومی در بین مردم از دو دهه گذشته تاکنون روبه کاهش داشته است.	۳	اعتماد اجتماعی
۴	وحدت و یکپارچگی در میان اقشار مردم وجود داشته که در توسعه اجتماعی اثرگذار بوده است	۲	انسجام اجتماعی
۵	در گذشته رابطه دولت و ملت بهتر و نزدیک تر از دوران کنونی بود	۳	اعتماد اجتماعی
۶	در گذشته کلان شهر اراک انسجام اجتماعی به صورت خویشاوندی و در دوران جدید بصورت مجازی وجود داشته است	۳	انسجام اجتماعی
۷	بدلیل وجود خرده فرهنگ ها در اراک رابطه بین گروه های اجتماعی و نهادهای مردمی کم رنگ بوده است	۲	روابط اجتماعی
۸	روابط اجتماعی بصورت داوطلبانه و نه سازمان یافته وجود داشته ولی ناکافی بوده است	۲	روابط اجتماعی
۹	میزان آگاهی اجتماعی همواره در سطح بالای متوسط وجود داشته و روبه تزاید بوده است	۳	آگاهی اجتماعی
۱۰	تقویت آگاهی اجتماعی در میان اقشار مختلف موجبات هشیاری و تمایل به شرکت در امور جامعه را افزایش داده	۳	آگاهی اجتماعی

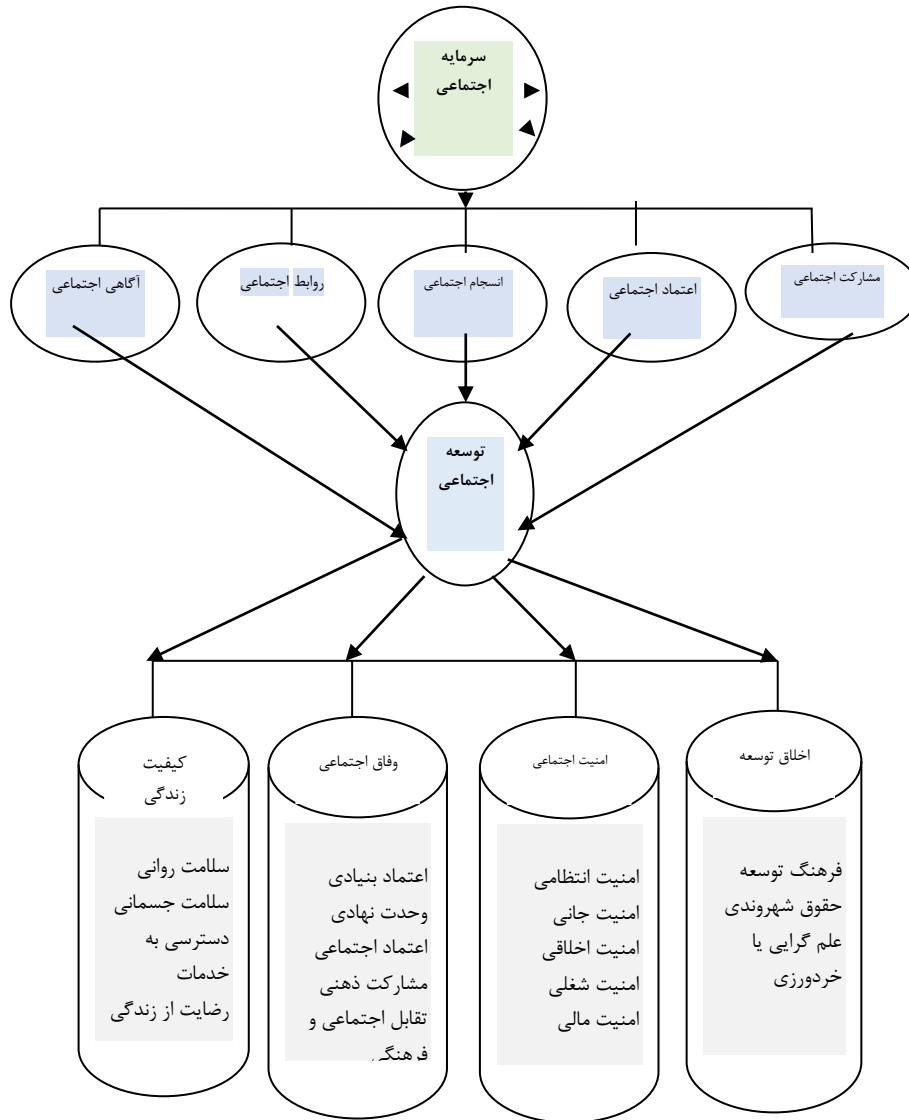
مقوله	زیرمقوله ها
کیفیت زندگی	سلامت جسمانی، سلامت روانی، دسترسی به خدمات، رضایت زندگی
وفاق اجتماعی	اعتماد بنیادی، اعتماد اجتماعی، وحدت نمادی، تقابل مشارکت ذهنی
امنیت اجتماعی	امنیت جانی، امنیت انتظامی، امنیت اخلاقی، امنیت شغلی، امنیت مالی
اخلاق توسعه اجتماعی	فرهنگ توسعه، علم گرایی و مطالعه، حقوق شهروندی

شکل ۱. مدل کیفی توسعه اجتماعی از نگاه شهروندان

مقوله	زیرمقوله ها
مشارکت اجتماعی	همکاری- تمایل به مشارکت - مشارکت جمعی، ضرورت مشارکت دولت مردان، مشارکت نهادهای مدنی
اعتماد اجتماعی	مقبولیت نهادهای دولتی، تعامل با نهادهای دولت، رشد اعتماد عمومی، اعتماد مناسبات اقتصادی، اعتماد مناسبات در ازدواج، میزان جرم و جنایت قانون گریزی و قانون مداری، پای بندی به هنجارهای اجتماعی
انسجام اجتماعی	رفتار یکپارچه، رفتارهای نهادی، تصمیم گیری اجتماعی، هماهنگی فضاهای شهری، رشد انسجام عمومی، وحدت نظر ذینفعان
روابط اجتماعی	توسعه شبکه اجتماعی، وحدت خویشاوندی، سازوکار ارتباطی، روابط خویشاوندی، روابط خانوادگی، رابطه مشتری و ارباب رجوع
آگاهی اجتماعی	دانش شهروندی، آگاهی عمومی، رشد آگاهی در طول زمان، تمایل به اطلاعات مدیریت شهری، تمایل به آگاهی اجتماعی، بهره گیری از شبکه اطلاع رسانی

شکل ۲. مدل کیفی سرمایه اجتماعی از نگاه شهروندان

مدل مفهومی نهایی

شکل ۳. مدل توسعه اجتماعی متأثر از سرمایه اجتماعی

۶. ارزیابی مدل

برای ارزیابی مدل ارائه شده بر اساس نظریه پوتنام می توان گفت که در مدل ارائه شده بر ابعاد مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، روابط اجتماعی و آگاهی اجتماعی تاکید شده است. از نظر پوتنام سرمایه اجتماعی عبارت است از پیوندهای بین افراد (شبکه‌های اجتماعی) و هنجارهای اعتماد و کنش و واکنش متقابل که از این پیوند ها ناشی می شوند. پس سرمایه اجتماعی دارای یک بعد ساختاری یا شبکه‌های اجتماعی است و یک بعد فرهنگی یا هنجارهای اجتماعی. هر چند در اغلب سنجش‌های سرمایه اجتماعی متاسفانه در یکی از این دو بعد تاکید می‌شود. پوتنام برای سنجش سرمایه اجتماعی از سنجه ای مرکب استفاده کرد که شامل موارد ذیل است: میزان مشارکت در امور اجتماعی محلی و زندگی سازمانی مشارکت در اموری عمومی (مثل رأی دادن)، رفتار داوطلبانه، فعالیت های اجتماعی غیر رسمی (مثل دیدار از دوستان) و سطح اعتماد بین افراد. بدین ترتیب، سنجه او دارای دو عامل اساسی است: سنجه مشارکت انجمنی و سنجه اعتماد برخی معتقدند که اینها دو بعد کاملاً متفاوت و متمایز سرمایه اجتماعی هستند، به طوری که عضویت در انجمن ها و تشکل ها بیشتر برای افزایش سعه صدر مدارا و تحمل فرد مهم است و اعتماد بیشتر دارای پیامدهای اقتصادی است. ولی در اکثر مطالعات مربوط به سرمایه اجتماعی تنها به سنجه اعتماد اکتفا شده است. لذا می توان به رابطه ذیل دست یافت: سرمایه اجتماعی = فعالیت داوطلبانه * اعتماد

در مدل ارائه شده نیز می توان به عناصر مورد نظر پوتنام ولی با متغیرهایی دیگر دست یافت.

۷. نتایج و پیشنهادهای تحقیق

جامعه شناسان در نظریه پردازی خود تعاریف متنوعی از سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی ارائه داده بودند، ولی آن چه که وجه اشتراک این نظریه ها را تشکیل می داد، گواه این نکته اساسی بود که بین این دو مفهوم و مؤلفه های آن ها رابطه وجود دارد، به طوری که این رابطه به صورت متقابل یا دیالکتیک بروز و ظهور می یابد. پیشینه تحقیق که متکی بر مطالعات انجام گرفته بود، نشان می داد که در بسیاری از جوامع، سرمایه اجتماعی عامل نخستین و زمینه ساز برای تحقق توسعه اجتماعی بوده، حتی هر یک از مؤلفه های آن توانسته است در هموار نمودن مسیر توسعه اجتماعی اثرگذار باشد. ضمناً در

جوامعی که چنین تجربه ای داشته اند مشاهده گردیده که توسعه اجتماعی خود موجبات تقویت سرمایه اجتماعی را فراهم می آورد.

یافته های این تحقیق که ناشی از تجارب زیسته ی شهروندان مقیم کلان شهر اراک بوده است نشان داد که مقوله کیفیت زندگی از اجزایی چون سلامت جسمانی، سلامت روانی، دسترسی به خدمات و رضایت از زندگی تشکیل شده است. این اجزا در طول زمان همواره دست خوش فراز و نشیب بوده است.

ارزیابی شهروندان از وضعیت وفاق اجتماعی در شهر اراک حاکی از آن بود که آن ها احساس وفاق اجتماعی را در مقوله هایی چون همکاری، رفتار نمادین، نگرش ذهنی، اقدام بنیادین، فقدان تقابل و مشارکت اجتماعی دانسته بودند.

مصاحبه شوندگان به طور کلی از امنیت اجتماعی در کلان شهر اراک با عنوان یک نقطه قوت یاد کرده و تجارب زیسته ی خود را اغلب به صورت مثبت بیان داشته بودند. به عنوان مثال امنیت انتظامی و جانی را مثبت و مستمر دانسته، امنیت شغلی و اخلاقی را در حال تهدید قلمداد نموده بودند، امنیت مالی و اقتصادی را روبه کاهش اعلام داشته بودند.

شهروندان در مورد وضعیت اخلاق توسعه اجتماعی به نکات مثبت و منفی اشاره داشته بودند. آن ها وضعیت علم گرایی یا خردورزی، فرهنگ توسعه و اخلاق را مثبت ارزیابی کرده بودند ولی وضعیت حقوق شهروندی را ضعیف دانسته بودند. هر چند که هر یک از این مقوله ها در دوره های زمانی متغیر بودند.

مصاحبه شوندگان در مورد سرمایه اجتماعی اتفاق نظر بیشتری داشتند. از نظر آن ها مقوله های تشکیل دهنده ی سرمایه اجتماعی را اعتماد، مشارکت، انسجام، آگاهی و روابط اجتماعی تشکیل می داده است. برجسته ترین مؤلفه سرمایه اجتماعی در تجارب زیسته ی آن ها اعتماد اجتماعی بوده و ضعیف ترین مؤلفه را روابط اجتماعی دانسته بودند.

مدل طراحی شده ی توسعه اجتماعی، متأثر از سرمایه اجتماعی نشان می داد که هر یک از مؤلفه های تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی به تنهایی می تواند زمینه ساز بخشی از توسعه اجتماعی را فراهم می آورند.

با توجه به یافته های به دست آمده به مدیران برنامه ریز اجتماعی در کلان شهر اراک پیشنهاد می شود سازوکارهایی را فراهم آورند تا موجبات تقویت مؤلفه های تشکیل دهنده ی سرمایه اجتماعی از قبیل اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، آگاهی اجتماعی، روابط اجتماعی و

مشارکت اجتماعی شهروندان فراهم گردد. در صورت تحقق چنین وضعیتی آن‌ها شاهد بروز مؤلفه‌های توسعه اجتماعی خواهند بود. هر گونه اقدام برای تحقق توسعه اجتماعی اگرچه از طریق تأمین هر یک از مؤلفه‌های امنیت اجتماعی، وفاق اجتماعی، کیفیت زندگی و اخلاق توسعه امکان پذیر است ولی اگر سرمایه اجتماعی در جامعه تقویت شود. توسعه اجتماعی پایدار می‌گردد. بنابراین اصلح آن است که مدیران و برنامه‌ریزان در پایداری توسعه اجتماعی بکوشند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: نشر کیهان.
- اصلانی، احسان و دیگران (۱۳۹۷). «سنجش شاخص‌های سرمایه اجتماعی در محلات بافت تاریخی شهر یزد»، *فصلنامه مطالعات محیطی هفت حصار*، ۲۵ (۷)، صص ۹۳-۱۰۵.
- بابایی فرد، اسداله (۱۳۸۹). «توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۱۰ (۳۷)، صص ۵۶-۷.
- پیران، پرویز (۱۳۸۴). «جهانی‌سازی و توسعه اجتماعی» در: *مجموعه مقالات توسعه اجتماعی*، تهران: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- پیران، پرویز (۱۳۸۲). «سیاست اجتماعی، توسعه اجتماعی و ضرورت آن در ایران؛ نقد و بررسی سند کپنهاگ»، *فصلنامه رفاه و برنامه‌ریزی اجتماعی*، ۳ (۱۰)، صص ۱۵۴-۱۲۱.
- توسلی، محمود (۱۳۸۱). *ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران*، تهران: انتشارات پیام و پیوند نو.
- خدایاری، سامان و اسدی، عباس (۱۳۹۷). «مطبوعات و توسعه اجتماعی»، *فصلنامه توسعه اجتماعی*، ۱۳ (۱)، صص ۱۶۸-۱۴۹.
- خوش‌فر، غلامرضا و میرزاخانی، شهربانو (الف) (۱۳۹۵). «وضعیت شاخص‌های توسعه اجتماعی در استان مرکزی»، *پژوهشنامه توسعه فرهنگی-اجتماعی*، ۲ (۳)، صص ۶۵-۴۲.
- ساروخانی، باقر و امامی کلاریجانی، امراله (۱۳۸۵). «سرمایه اجتماعی، ابعاد، دیدگاه‌ها و شاخص‌ها»، *شهرسازی آنلاین*، ۱ (۱)، صص ۵۱-۴۱.
- شهبازی، زهره و مبارکی، مهدی (۱۳۹۵). «وضعیت شاخص‌های توسعه اجتماعی در استان مرکزی با تأکید بر تکنیک تلفیق داده (IOM)»، *فصلنامه پژوهشنامه توسعه فرهنگی اجتماعی*، ۲ (۳)، صص ۶۹-۴۳.
- شیخ بیگلو، رعنا (۱۳۹۶). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر ثبات سکونت در شهرها و محله‌های شهری (مطالعه موردی شهر اراک)»، *فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه گلستان*، ۷ (۲۳)، صص ۱۷۲-۱۵۱.
- فاضلی، محمد؛ فتاحی، سجاد و رفیعی، نسترن (۱۳۹۲). «توسعه اجتماعی، شاخص‌ها و جایگاه ایران در جهان»، *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی*، ۲ (۱)، صص ۱۸۲-۱۵۹.

- فلاحی، علی؛ کفاشی، مجید و صدیقی، بهرنگ (۱۳۹۷). بررسی میزان روایی و پایایی ابزار سنجش و کیفیت توسعه اجتماعی در شهر تهران، *فصلنامه پژوهش اجتماعی*، ۱۰ (۳۹)، صص ۵۲ - ۲۷.
- کلانتری، صمد و گنجی، محمد (۱۳۸۴). «شاخص های توسعه اجتماعی و اقتصادی در ایران»، *فصلنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، (۲۱۱ و ۲۱۲)، صص ۱۶۱ - ۱۴۶.
- کلانتری، عبدالحسین؛ روشنفکر، پیام و مقدم سلیمی، فرشید (۱۳۹۳). *توسعه اجتماعی، چشم انداز جهانی و وضعیت ایران*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- لرنی، منوچهر (۱۳۸۴). *جامعه شناسی امنیت*، تهران: نشر رامین.
- مرصوسی، نفیسه؛ فرهودی، رحمت اله و لاجوردی، سیدعلیرضا (۱۳۹۴). «کیفیت زندگی فرهنگی و اجتماعی در شهرهای ایران»، *دو فصلنامه پژوهش های بوم شناسی شهری*، ۶ (۲)، صص ۹۶ - ۷۹.
- مهرآیین، محمدرضا و عباسی، الهام (۱۳۹۵). «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و سلامت روان و مطالعه دبیران مقاطع متوسطه اول و دوم ناحیه ۱ اراک»، *فصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی*، ۷ (۱)، صص ۱۴۶ - ۱۲۵.
- ناطق پور، محمدجواد (۱۳۸۶). *رویکردی نو در آسیب شناسی اجتماعی از نگاه توسعه*، تهران: نشر سلمان.
- وزر، لوئیس و روزنبرگ، برنارد (۱۳۸۷). *نظریه های بنیادی جامعه شناختی*، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نشر نی.
- ولی بیگی، مجتبی؛ سعیدی مطلق، محمدحسن و حیدری، غزاله (۱۳۹۶). «مؤلفه های مؤثر سرمایه اجتماعی بر احساس امنیت فضاهای شهری قزوین»، *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*، ۵۱ (۴)، صص ۲۲۹ - ۲۰۷.
- یارمحمد توسکی، مریم (۱۳۹۳). «تحلیل جامعه شناختی از توسعه شهری اراک»، *فصلنامه تخصصی فرهنگ پژوهی استان مرکزی*، ۱ (۲)، صص ۱۶۰ - ۱۲۰.

ب) منابع انگلیسی

- Acquaah, M. (2007). "Managerial Social Capital, Strategic Orientation, and Organizational Performance in an Emerging Economy", *Strategic Management Journal*, 28, PP. 1235-1255.
- Adamtey, R. (2018). "Social Capital as the Missing Link in Community Development Planning Process in Africa: Lessons from Ghana". *Ghana Journal of Development Studies*, Vol. 15 (1).

- Aydin, Dicle & Suheyla Buyuksahin siramkaya.(2014). "Neighborhood Concept and the Analysis of Differentiating Sociological Structure with the Chang of Dwelling Typology" .**Procedia- Social and Behavioral Sciences**,140, PP.260-269.
- Cirule, Iveta & Prusis, Janis(2018)."Social Capital and Social Support- Perception by S-ups in Riga City". **International Conference Economic Science for Rural Development**. (46) PP.49-56.
- Coloman, J.(1988). "Social and the Creation of Human Capital", **American Journal of Sociology**.94 (supplement). PP.95-120.
- Dasgupta, P., & Serageldin, I. (1999). **Social Capital: a Multifaceted Perspective**, Washington, D.C.: The World Bank.
- Dodd, Melissa.D.(2016).Intangible Resource Management: Social Capital Theory Development for Public Relation. **Journal of Communication Management**. 20(4).
- Frick, J.E.(2015). **Social Capital, Individuality & Identity**. Conference University of Southern Denmark, Kolding, Denmark.
- Gannon, Brenda & Roberts, Jenifer (2014). **The Multidimensional Nature of Social Capital: An Empirical Investigation for Older People in Europe**. Paris Press.
- Gelderblom, D.(2018). "The limits to Bridging Social Capital: Power, Social Context and the Theory of Robert Putnam". **Sages Journal**.66 (6).1309-1324 .
- Granberry, P.J.(2017). "Social Capital Accumulation among Puerto Rican Mothers in Urban Neighborhoods". **Societies Journal** .vol 7 (3).
- Guiso, L., P. Sapienza, & L. Zingales, (2004), "The Role of Social Capital in Financial Development", **American Economic Review** 94, PP. 526-556.
- Homan, M.(2007).**Promoting Community Chang: Making in Happen in the Real world**. Brooks Cole Pubication.
- Honold, Jasmin. Pia-Maria Wippert & Elke van der Meer(2014)."Urban Health Resources: Physical and Social Constitutes of Neighborhood Social Capital". **Procedia – Social and Behavioral Sciences**, 131, PP. 491-496.
- Liu, Baodong(2017).**Social Capital, Race and Inquality in the United States**. New York press.
- Onyx, J., & Bullen, P. (2000), "Measuring Social Capital in Five Communities", **Journal of Applied Behavioral Science**, 36(1), PP. 23-42.
- Putnam, R.D.(1993).**Making Democracy Work; Civic Traditions in Modern Italy**, Princeton, N.J.:Princeton University Press.

- Putnam,R.D.(2000). **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community** .Simon and Schuster.New York.
- Rippin,Sarah.(2018).**Social Caopital Insights from Healthy Settings Needs Assessment in Malawi**. Sciences University,South Africa.
- Sukhdev,P.(2018). "Social Capital – Definition, Characteristics and Evaluation Framework". **GIST Advisory Private Ltd.**
www.gistadvisory.com
- Yamaguchi, A.(2017). "Influences of Social Capital on Natural Disaster Research in Japan". **Journal of Sustainable Development**.vol .10(3).